

STANJE I PROBLEMI DALMATINSKE POLJOPRIVREDE I POLJOPRIVREDNOG STANOVNIŠTVA SREDINOM MEĐURATNOG RAZDOBLJA (1927—1929)

Mira Kolar-Dimitrijević

U ovom se radu na osnovi radova poljoprivrednog stručnjaka Stanka Ožanića i statistika Ministarstva poljoprivrede opisuju prilike u dalmatinskoj poljoprivredi. One su u vrijeme djelovanja Splitske i Dubrovačke oblasti (1924—1929) bile izvanredno slabe, jer se agrar zapostavljao u korist industrijalizacije, te nije bio ni finansijski ni stručno pomagan od viših vlasti. U 1929. i 1930. odnos prema agraru se mijenja, ako uzmemo u obzir normativne akte, što pripisujemo u veliku zaslugu Stanku Ožaniću, koji je od 1898. do 1928. radio kao poljoprivredni referent u Zadru, Makarskoj i Splitu te je 1923, 1927. i 1928. izvršio dokumentiranu kritiku postojećeg stanja.

1.

U ožujku 1931. godine 80% stanovništva Dalmacije, a u nekim kotarevima i 94%, živjelo je od poljoprivrede (tablica 1). Poljoprivreda je prema tome bila osnovna privredna grana Dalmacije koja je na 11.548,23 km² imala 628.497 stanovnika, odnosno 43.609 stanovnika više nego 31. siječnja 1921. kada je broj njenih stanovnika iznosio približno 584.888. Od 1921. do 1931. povećao se i broj domaćinstava od 114.144 na 118.293, pa je prema tome stanovništvo raslo brže nego broj domaćinstava, od kojih je 1931. bilo 71% poljoprivrednih, a čisto ženskih domaćinstava bilo je 17% (tablica 2), što je posljedica vrlo velikog iseljavanja muškog stanovništva,¹ koje iseljava zbog krize u agraru i nemogućnosti zapošljavanja u ostaloj privredi.

Naime, tek u ožujku 1923, nakon povlačenja Talijana iz treće zone, koja je obuhvaćala biografsko područje i dio zadarskog kotara, Dalmacija je je-

¹ Prema službenim podacima Generalnog iseljeničkog komesarijata iz Dalmacije je od 1921. do 1929. iselilo 20.132 stanovnika, tj. 3,16% stanovništva. Nakon ograničenja useljavanja u SAD emigracija se usmjerila prema Južnoj Americi, Australiji i Kanadi i 1927. iseljava službeno 3.652 stanovnika Dalmacije uslijed krizne situacije u agraru i izražene vinske krize (Franko Mirošević, Iseljavanje iz Dalmacije u razdoblju od 1921. do 1929. — Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 21, Zagreb 1988, 109—110).

Tablica 1.

*Udio poljoprivrednog stanovništva u cjelokupnom stanovništvu Dalmacije
 31. III. 1931. po kotarevima**

Splitska oblast	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Benkovac	59 790	56 195	94	29 967	28 210	94	29 823	27 985	94
Biograd	30 061	27 760	92	14 478	13 224	92	15 585	14 536	93
Brač	17 331	12 909	75	7 929	5 843	74	9 402	7 066	75
Hvar	23 174	17 921	77	10 435	8 073	78	12 739	9 848	77
Imotski	42 804	40 449	94	20 080	18 989	95	22 724	21 460	94
Knin	60 465	53 775	89	30 916	27 468	89	29 549	26 307	89
Preko	21 870	18 207	83	9 640	7 591	79	12 230	10 616	87
Sinj	59 907	55 397	92	30 032	27 651	92	29 875	27 746	93
Split	131 054	86 629	66	65 665	42 971	65	65 389	43 658	67
Šibenik	68 135	51 444	75	33 967	24 865	73	34 168	26 579	78
Oblast	513 593	420 686	82	253 109	204 885	81	261 484	215 801	82
Dubrovačka oblast									
Dubrovnik	50 201	30 004	60	23 490	13 727	58	26 711	16 277	62
Korčula	20 698	16 319	79	9 448	7 313	77	11 250	9 006	80
Makarska	26 774	22 824	85	11 675	9 771	84	15 099	13 053	87
Metković	17 231	15 161	88	8 111	7 005	86	9 120	8 156	89
Oblast	114 904	84 308	74	52 724	37 816	72	62 180	46 492	75
DALMACIJA	628 497	504 994	80	305 833	242 731	79	323 664	262 293	81

* Stanovništvo iz popisa 31. III. 1931. svrstano je po oblastima kakve su postojale od 1924. do 1929. godine, jer su Splitska i Dubrovačka oblast obuhvaćale historijsku Dalmaciju.

1. Sveukupno stanovništvo. 2. Poljoprivredno stanovništvo. 3. Postotak poljoprivrednog stanovništva u sveukupnom stanovništvu. 4. Muško stanovništvo. 5. Muško poljoprivredno stanovništvo. 6. Postotak. 7. Žensko stanovništvo. 8. Žensko poljoprivredno stanovništvo. 9. Postotak poljoprivrednog stanovništva u sveukupnom stanovništvu.

dna gospodarska cjelina, ali s nizom problema koji su iskazani u punom opsegu na Kongresu inženjera i arhitekata Dalmacije u Splitu.² U Spomen-knjizi s tog kongresa najbolji poznavalac agrara u Dalmaciji Stanko Ožanić analizira postojeće stanje i predlaže radikalne mjere za sanaciju i napredak ag-

² Spomen-knjiga »Dalmacija 1923.«, izd. Udruženja jug. inženjera i arhitekata, Split 1923. Ožanić je spomenutu problematiku obradio pod naslovom »Poljoprivreda« (115—154).

Tablica 2.

*Domaćinstva 1921. i 1931. u Dalmaciji i struktura poljoprivrednih domaćinstava po spolu.**

Kotarevi	1921.	1931.	Indeks 1921=100	1931.		3	4	5
				1	2			
<i>Splitska oblast</i>								
Benkovac	7 339	9 056	129	8 123	90	7 241	882	11
Brač	4 605	9 402	202	2 585	27	1 930	655	25
Zadar	11 685							
u kotarevima Benkovac, Preko i Biograd te pod Italijom. Podaci se ne mogu dati.								
Biograd	—	4 299	—	3 993	93	3 341	652	16
Preko	—	3 871	—	3 441	89	2 371	1 070	31
Hvar	7 795	5 133	66	3 689	71	2 769	920	25
Imotski	7 263	7 790	107	7 133	91	5 864	1 269	18
Knin	12 347	10 529	85	8 995	86	8 085	910	10
Sinj	9 339	9 754	104	7 953	81	6 942	1 011	13
Split	20 389	24 284	119	14 913	61	12 876	2 037	14
Šibenik	10 474	11 850	113	8 586	73	6 900	1 686	20
S. oblast	91 236	95 968	105	69 431	72	58 499	11 092	16
<i>Dubrovačka oblast</i>								
Dubrovnik	7 935	10 198	139	5 652	56	4 540	1 112	20
Korčula	5 960	3 555	59	2 617	73	1 905	712	27
Makarska	5 203	5 409	103	4 373	81	3 044	1 329	30
Metković	2 810	3 163	112	2 495	78	1 984	511	20
D. oblast	21 908	22 325	102	15 137	68	11 473	3 664	24
Dalmacija	114 144	118 293	104	84 568	71	69 972	14 775	17

* Podaci iz Almanaha Kralj. SHS, III, 1927—1928, Zagreb s.a.; Definitivni rezultati popisa stanovništva Kr. Jugoslavije 31. III, 1931, IV, Sarajevo 1940. Razne strane. Zbog otcjepljenja Zadra i Lastova te izvjesnih promjena kod nekih kotareva podatke za kotareve treba uzimati s rezervom.

1. Poljoprivredna domaćinstva 1931. 2. Udio poljoprivrednih domaćinstava u ukupnim domaćinstvima 1931. 3. Broj muških domaćinstava 4. Broj ženskih domaćinstava 5. Udio ženskih domaćinstava u ukupnom broju poljoprivrednih domaćinstava.

rara, koje su umjesto pohvale izazvale negodovanje kod Pokrajinske vlade za Dalmaciju i dovele do njegova reduciranja s posla predstojnika poljoprivrednog odjela.³

³ Stanko Ožanić (Vranovina kod Topuskog, 1870 — Split, 1944) završio je građansku školu u Glini, a učiteljsku u Petrinji. Visoku školu za vinogradarstvo i voćarstvo studira u Klosterneuburgu, a zatim jedno vrijeme radi u gospodarskom odjelu Zemaljske vlade u Zagrebu. U Dalmaciju dolazi 1898. te radi prvo kao poljoprivredni stručnjak u Makarskoj, a od 1910. do 1913. radi u Zadru kao povjerenik za vinogradarstvo te se usmjerava na obnavljanje vinograda na području sjeverne Dalmacije koji su stradali od filoksera. Od 1913. do 1917. nalazimo ga u funkciji vinogradarskog nadzornika u Splitu, a do 1919. je pokrajinski poljodjelski nadzornik u Zadru, naslijedivši Ivana pl. Zottia i Samuela Weinerja. Talijani su ga inter-

Podjela Dalmacije na veliku Splitsku i malu Dubrovačku oblast dovela je do razvijenije administrativne aktivnosti u prvoj u odnosu na drugu.⁴ Ožanić se uspio reaktivirati te sve do 1928. obavlja funkciju poljoprivrednog referenta u Splitskoj oblasti te s negodovanjem gleda kako poljoprivreda Dalmacije stagnira i nazaduje zbog nerazumijevanja i nedovoljne financijske podrške viših vlasti.

Otvaranje željezničke veze Split—Zagreb 25. srpnja 1925. nije dalo gotovo nikakvih rezultata u domeni agrara, iako je Prva jadranska izložba, otvorena tim povodom, pokazala dalmatinsku ponudu. Zbog krize kredita i restriktivne politike ministra financija dr. Milana Stojadinovića u agrar Dalmacije se ulaže vrlo malo ili ništa, a onda se pokazuju i negativne posljedice agrarne krize, koja dovodi do pojeftinjenja poljoprivrednih proizvoda te kraj povišenja poreza i naturalnog privređivanja aktivira bijeg iz prenapučenog agrara Dalmacije.

2.

Oblasti su u punom smislu trebale početi djelovati tek izborom zastupnika u oblasne skupštine. Ove skupštine su trebale odobravati i sredstva za razvoj agrara na osnovi diskusija s obzirom na specifičnosti pojedinih oblasti. Knjiga Stanka Ožanića »Poljoprivredni problemi Dalmacije«, objavljena 1927. u Beogradu u izdanju Jadranske biblioteke Jadranske straže, imala je zadatak da pruži punu informaciju Ministarskom savjetu, oblasnim zastupnicima i jugoslavenskoj javnosti o prilikama u dalmatinskom agraru te je u njoj sabrano tridesetogodišnje Ožanićevo iskustvo s prijedlozima za sanaciju i unapređenje agrara.

Ožanić smatra da je u godinama poslije prvog svjetskog rata došlo do zastoja i nazatka u razvoju poljoprivrede u Dalmaciji, i da su za to krivi: 1. nesređeni agrarni odnosi i zaustavljanje provođenja agrarne reforme; 2. rascjepkanost zemljišnog posjeda; 3. oskudica kapitala i pomanjkanje poljoprivrednog kredita; 4. nerazmjer u skrbi za sela u odnosu na gradove i 5. manjkava prometna politika te zaključuje da je Dalmacija bila prije »... bogatija i zdravija nego danas«, iako su metode modernog rada u poljoprivredi unapređivale te da se u narodu osjeća »neko gubljenje vjere u mogućnost opstanka baveći se poljoprivredom«. On ističe: »Težak je ubužao do zla

nirali na Sardiniju, gdje je teško obolio od tropske malarije. U Split se vraća 1922. te sve do definitivnog penzioniranja 1928. radi na unapređivanju agrara u Splitskoj oblasti, da bi sve do smrti od bombardiranja bio aktivan u proučavanju pojedinih problema dalmatinske poljoprivrede o kojima je objavio niz članaka. Izbor iz njegovih radova pripremili su M. Tambač i D. Morović pod naslovom »Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti« (Split 1955, izd. Društva agronoma NR Hrvatske — podružnice za Dalmaciju), koji se koristi kao obavezna literatura za studente agronomije u Zagrebu, čime je potvrđen značaj Ožanićevih proučavanja i u suvremenosti.

⁴ Dvanaest općina sjeverne Dalmacije je »Spomenicom općinskih uprava«, koja je usvojena 21. listopada 1923. u Šibeniku, zahtijevalo posebnu oblast i za sjevernu Dalmaciju, upozoravajući na njenu posebnost i nakon izdvajanja Zadra, ali Ministarski savjet nije ovu molbu uzeo u obzir.

boga, posjednici osiromašili, zemlja izgladnjela i iscrpljena, proizvodnja dobara za ljudski život nedostatna, mogućnost popravka vlastitim snagama u većini slučajeva isključena, a da nema dolara i peče iz Amerike, a lira šterlina iz Australije bilo bi glada na sve strane, ma da ova lijepa pokrajina zaslužuje bolju sudbinu« te na dvadeset pet stranica daje sliku dalmatinske poljoprivrede i prijedloge za unapređivanje vinogradarstva, vinarstva, maslinarstva, uljarstva, voćarstva, povrtlarstva, cvjetarstva, aromatičnog i ljekovitog bilja, ratarstva, livada i pašnjaka.⁵

Na prvom mjestu u svojim prijedlozima Ožanić ne navodi agrarnu reformu već prosušenje i uređenje polja i blata u Dalmaciji, kojom akcijom bi se dobilo 37.462 ha najbolje zemlje, uključivši ovdje i područje Vrane. Ožanić je izračunao da se zbog neuređenih polja gubi godišnje 127,932.730 dinara i da pored toga vlada silna glad za zemljom, jer 130.000 poljoprivrednih obitelji ima samo po 1,75 hektara srednje dobre, slabije ili slabe zemlje, odnosno 3.550 m² po osobi.⁶ On predlaže i pregrađivanje bujica i pošumljavanje javnim radovima koji bi bili financirani od države te upozorava da bi se ovim akcijama i boljom primjenom agrotehničkih mjera proizvodnja mogla udvostručiti (grah, krumpir), a za neke kulture i utrostručiti, odnosno učetverostručiti (ulje, vino), koja »...razlika i zapanjuje i zastrašuje«. ⁷ Prosječan urod pšenice mogao bi biti 28 met. centi po hektaru, raži 25, ječma 30, napolice 30, zobi 120, graha 15, vina 120 hektolitara, ulja tri met. cente, sijena 45 met. centi. Statistika Ministarstva poljoprivrede i voda, koja se počela voditi prvi put za 1929. pokazuje mnogo manji urod (tablica 3—6) uslijed lošeg odabiranja posađene kulture, s ogromnim oscilacijama u urodu po hektaru, ali upućuje i na velike mogućnosti koje je pružala Dalmacija u kojoj je struktura obrađene, odnosno iskoristive površine, krajnje nepovoljna, jer su se više forsirale oranice nego vinogradi i voćnjaci (tablica 7). Ožanić je očito pristaša fiziokratizma, jer više puta naglašava da »sela daju obilježje državi« i da je »poljoprivreda temelj opstanka naše države«. ⁸ Do ovog mišljenja Ožanić vjerojatno nije došao samo zbog svojeg zanimanja, već zbog krivo usmjerene industrijalizacije Kraljevine SHS od koje je malo koristio imao na-

⁵ S. Ožanić, Poljoprivredni problemi, Beograd 1927, 59, 60—86.

⁶ Op. cit., 9—10. Od 7.034 ha Državnog dobra Vrana 3.001 ha je otpadao na jezero, ali je zbog povodnje obradivog tla bilo svega 1.777 ha. Preseljenjem konja iz sinjske pastuharne tu je 1923. osnovana ergela »Aleksandrovo«, jer je kanalizacijska mreža za vrijeme talijanske okupacije zapuštena, pa se dobro opet počelo pretvarati u močvaru (Arhiv Hrvatske, Banovina Hrvatska, Odjel seljačkog gospodarstva, kut. 2 — elaborat inž. Eduarda Babića, Uređenje Vranskog polja).

⁷ Ožanić, Poljoprivredni problemi, op. cit., 25, 41. Navodi primjer da se na crničnoj vranskoj zemlji može dobiti po hektaru 38 met. centi pšenice, a sada se dobiva jedva 15. Ističe i bogatstvo Arbanasa i Hvara, te očito kao stručnjak zadužen za poljoprivredu Dalmacije s velikom pomnjom prati kretanje uroda u pojedinim krajevima.

⁸ Op. cit., 24. i Isti, Privredna kriza i poljoprivreda, Izd. Hrv. štamparije Gradske štedionice, Split 1928.

Tablica 3.

Prinosi zrnatog bilja u Dalmaciji 1929. godine*
 Kotar

	Pšenica		Ječam		Raž		Ovas		Kukuruz		Napolica	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
Benkovac	27 093	9,5	64 509	8,1	5 183	8,8	2 578	6,0	133 545	13,5	10 530	9,6
Biograd	22 657	12,5	27 585	10,9	2 187	9,0	7 200	10,0	23 920	13,0	4 380	12,0
Brač	875	5,0	111	3,9	46	4,2	—	—	21	2,5	—	—
Imotski	53 000	13,9	18 000	12,0	5 600	14,0	200	10,0	49 170	15,0	5 600	14,0
Knin	27 810	8,9	37 540	9,5	3 910	8,9	4 000	8,0	124 930	13,0	15 700	10,0
Preko	10 669	11,5	9 998	10,0	25	8,3	18	9,0	700	11,7	44	11,0
Sinj	48 200	11,9	26 800	12,2	10 045	10,0	1 629	9,0	77 168	14,0	32 400	12,0
Split	38 578	7,7	18 931	7,3	2 130	7,3	11	3,7	52 276	10,6	9 144	7,5
Hvar	1 206	12,1	335	10,0	34	9,1	—	—	—	—	—	—
Sibenik	2 864	10,2	15 476	9,2	336	12,4	1 325	12,0	20 110	9,1	313	12,5
<i>Spiitska oblast</i>	232 952		219 285		29 496		16 961		481 840		78 111	
Dubrovnik	4 649	9,9	2 805	8,8	261	8,7	229	8,8	1 888	8,0	7 858	9,4
Korčula	5 000	8,8	2 700	7,6	80	8,4	—	—	130	10,0	30	11,7
Makarska	11 580	12,0	5 993	12,5	1 815	11,0	60	6,0	8 780	15,0	4 532	11,0
Metković	13 006	13,9	911	9,5	180	12,0	—	—	14 675	16,0	480	12,0
<i>Dubrovačka oblast</i>	34 235		12 409		2 336		289		25 393		12 900	
DALMACIJA:	267 187		231 694		31 832		17 250		507 233		91 001	

* *Obrađena zemlja i žetveni prinos u 1929. g., Beograd 1920, 25, 29, 30, 33—35,*

1. Ukupan urod
2. Urod po 1 ha.

Tablica 4.

*Prinosi graha, boba, krumpira i stočne repe u Dalmaciji 1929.**

Kotar	u met. centima							
	Grah		Bob		Krumpir		Stočna repa	
	1	2	1	2	1	2	1	2
Benkovac	1 332	7,4	988	5,8	11 146	30,4	872	214,2
Biograd	180	10,0	665	5,0	6 700	17,4	—	—
Brač	28	3,0	57	4,9	895	19,7	80	40,0
Imotski	260	4,0	60	10,0	57 000	43,2	3 200	100,0
Knin	1 560	12,0	1 330	14,0	11 150	53,1	700	70,0
Preko	74	5,6	213	4,2	3 061	22,4	—	—
Sinj	208	8,0	70	14,0	76 500	109,3	4 060	140,0
Split	1 512	8,4	2 387	12,8	110 080	98,1	1 170	130,0
Hvar	132	5,2	600	5,0	1 500	30,0	80	20,0
Šibenik	149	4,9	348	1,1	5 755	32,3	1 090	77,9
<i>Splitska oblast:</i>	5 435		6 718		283 787		11 252	
Dubrovnik	606	6,0	1 880	8,0	4 700	14,5	2 000	50,0
Korčula	160	6,2	150	3,6	1 320	22,0	210	75,0
Makarska	200	10,0	4 860	17,6	45 500	82,7	3 000	150,0
Metković	698	8,0	672	14,0	9 681	66,5	3 709	161,9
<i>Dubrovačka oblast:</i>	1 664		7 562		61 201		8 919	
DALMACIJA:	7 099		14 280		344 988		20 171	

* Obradena zemlja, n. dj., 58—59, 67—68, 75—76, 79—80.

1. Ukupan prinos

2. Prinos po jednom hektaru.

rod a ponajviše su zarađivale velike strane kompanije, koje su svaki dobitak izvlačile iz naše zemlje, ne ulažući gotovo ništa u infrastrukturu.⁹

Radi stavljanja sve upotrebljive zemlje u funkciju proizvodnje Ožanić se zalaže za radikalnu i što bržu provedbu agrarne reforme s parolom da zemlja treba pripasti »onome tko je radi«.¹⁰ Izlaže najvažnije dijelove Nacrta za provođenje agrarne reforme, koji je s manjim izmjenama prihvaćen kao Zakon o likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije,

⁹ Tonči Šitin, Sindikalni pokret u Dalmaciji 1929—1941. godine s obzirom na politiku KPJ, doktorska disertacija, Split 1985, 72—128; Mira Kolar-Dimitrijević, Društveno-ekonomski odnosi u Dalmaciji nakon prvog svjetskog rata. — Pogledi, XVI, 1986, br. 3—4, 158—167; Franko Mirošević, Osvrt na borbu težača i radnika u Dalmaciji za bolji ekonomski položaj (1918—1929). — Pogledi, XVI, 1986, br. 3—4, 192—5.

¹⁰ Ožanić, Poljoprivredni problemi, op. cit., 28.

Tablica 5.

*Urod grožđa, maslina i smokava u Dalmaciji 1929.**

u met. centima

Kotar	Grožđe		Masline		Smokve	
	1	2	1	2	1	2
Benkovac	61 320	24,66	667	32 128	2 602	18 555
Biograd	44 105	20,04	6 605	330 000	4 800	24 000
Brač	13 230	10,00	8 000	412 500	1 496	18 700
Imotski	26 000	26,00	7	1 050	1 800	11 246
Knin	30 800	18,66	24	1 900	?	20 000
Preko	32 189	17,40	3 990	516 740	705	13 740
Sinj	12 540	30,00	—	—	84	1 400
Split	72 354	16,13	3 610	208 400	7 992	69 500
Hvar	96 000	18,82	4 210	182 423	2 692	26 000
Šibenik	182 667	26,98	20 249	1 288 000	8 090	187 800
<i>Splitska oblast:</i>	571 205		47 362	2 973 141	30 261	390 941
Dubrovnik	23 857	18,18	19 465	794 604	3 086	51 442
Korčula	112 300	26,73	13 200	282 400	2 400	32 000
Makarska	23 258	19,99	13 000	331 740	6 200	62 000
Metković	26 477	22,24	106	14 024	1 671	10 441
<i>Dubrovačka oblast:</i>	185 892		45 774	1 422 768	13 357	155 883
DALMACIJA:	757 097		93 136	4 395 909	43 618	536 824

* Obradena zemlja, n. dj., 154—155, 163, 165.

1. Ukupan prinos u met. centima
2. Prinos po jednom hektaru
3. Broj drveta

ali tek 19. listopada 1930.¹¹ Ožanić ne iznosi svoje osobno mišljenje o dosta kompliciranom otkupu zemlje, ali smatra da bi trebalo pojednostaviti podjelu općinske zemlje te da bi bila dovoljna odluka većine seoskog zbora, koju bi onda odobrila oblasna uprava, jer ovako su općinske zemlje i pašnjaci »svačiji i ničiji«, a isto mišljenje ima i o zemljama za koje se znalo da će potpasti pod agrarnu reformu i koju su držali težaci u zakupu, ali u koju se godinama nije ništa ulagalo ni od vlasnika zemlje ni od korisnika. Sve do kraja 1930. u Dalmaciji su zadržani svi stari posjedovni odnosi, pa je bilo i kolonatskih i kmetskih i livelskih i drugih privatnopravnih odnosa, što

¹¹ Zakon je objavljen u Službenim novinama, br. 254 od 5. XI. 1930. a Naredba za njegovo provođenje u br. 279 od 4. XII. 1930. Vidi: Zdenka Simončić-Bobek, Agrarno pitanje u Dalmaciji između dva rata (1918—1941) — Povijesni prilozi, 8, Zagreb 1989, 112, 133. Agrarna reforma se nije mogla ni u procesu njenog provođenja provesti na imanjima talijanskih državljana, pa je tako ostalo zaleđeno oko 13.000 ha zemlje u čitavom međuratnom razdoblju.

Tablica 6.

*Prinos duhana i kupusa u Dalmaciji 1929. godine**

u met. centima

Kotar	Duhana		Kupusa	
	Ukupan prinos	Prinos po 1 ha	Ukupan prinos	Prinos po 1 ha
Benkovac	610	13,3	25 432	104,2
Biograd	—	—	4 500	50,0
Brač	—	—	366	20,3
Imotski	2 400	8,0	18 000	50,0
Knin	60	6,0	16 500	55,0
Preko	—	—	1 025	28,5
Sinj	330	6,0	15 900	60,0
Split	541	5,7	26 530	66,3
Hvar	—	—	4 200	40,0
Šibenik	240	8,0	19 455	176,9
<i>Splitska oblast:</i>	4 181	—	131 908	—
Dubrovnik	240	8,0	4 600	17,9
Korčula	—	—	2 400	27,3
Makarska	500	10,0	3 000	15,0
Metković	976	16,0	2 128	28,0
<i>Dubrovačka oblast:</i>	1 716	—	12 128	—
DALMACIJA:	5 897		144 036	

* Obradena zemlja, n. dj., 106—7, 112—3.

je svakako utjecalo na stagniranje poljoprivrede, jer se već znalo da će rješanjem biti »jače oštećeni težaci nego posjednici«. Težaci su u ovom vremenu, kada je agrarna reforma u drugim dijelovima države već daleko uznapredovala morali plaćati prinose vlasnicima, a crkvi, državi i općini čak u punom opsegu.¹² Pritom treba posebice istaknuti da se čak gotovo polovina domaćinstava u Dalmaciji nalazila u kolonatskom ili kolonatu sličnom posjedovnom odnosu, dakle 40.000—50.000 porodica. Iako u to vrijeme još nije izvršen popis stanovništva, Ožanić pretpostavlja da će se morati prići ko-

¹² Čak na vranskom dobru sve do 1925. težaci su plaćali četvrtinu, odnosno petinu prinosa državi, što je ukinuto odlukom splitskog velikog župana, ali se prijelaz kmetskog zemljišta u vlasništvo seljaka otegnuo do pred drugi svjetski rat. Agrarna pitanja su se zbog kompliciranosti tako teško rješavala da je prema istraživanjima inž. Ante Mihlečića do okupacije ostalo neriješeno oko 45.000 prijava za površinu od oko 20.000 ha, a riješeno je oko 85.000 agrarnih prijava za 60.000 ha (Ante Mihlečić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj*, Izd. Ekonomskog instituta, Zagreb 1952, 6). Agrarna reforma provodila se tako da su vlasnici zemlje od prije 11. I. 1878. trebali dobiti vrijednost trećine posjeda. Za zemlju preuzetu od težaka u obradu poslije tog datuma vlasnik je morao dobiti protuvrijednost od dvije trećine, a cijelu vrijednost su vlasnici dobili ako im je površina zemlje manja od pet hektara i u slučaju ako je zemlja dana u zakup u zadnjih trideset godina.

Tablica 7.

*Obrađena površina u Dalmaciji po kotarevima 1929. godine**

	Ukupna površina u km. kv.	Obrađena površina	Struktura obrađene površine u postocima							Ukupno
			Ora- nice	Vrtovi	Livade	Pašnja- ci	Vino- gradi	Voč- njaci	Bare	
Benkovac	1 799	1 069	23	1	1	68	2	1	4	100
Biograd	531	414	21	0,5	2	67	5	4	0,5	100
Brač	395	283	2	1	—	78	5	14	—	100
Imotski	647	490	26	0,5	1	70	2	0,5	—	100
Knin	1 407	1 019	22	1	2	74	2	1	—	100
Preko	376	320	5	0,5	0	65	4	6	19,5	100
Sinj	1 247	876	20	0,5	6	73	0,5	0	0	100
Split	1 584	1 153	16	1	0	76	4	3	0	100
Hvar	413	199	8	2,5	0	59	25,5	5	0	100
Sibenik	953	764	10,5	1	0	73	9	6	0,5	100
<i>Splitska oblast</i>	9 352	6 587								
Dubrovnik	778	502	13	1,5	0,5	73	2	10	0,5	100
Korčula	537	233	8	2	0	65	18	7	0	100
Makarska	537	352	14	1	0	73	3	9	0	100
Metković	384	297	11	1	0,5	62	4	0,5	20	100
<i>Dubrovačka oblast</i>	2 236	1 384								
Dalmacija	11 588	7 971								

* Obrađena zemlja i žetveni prinos u 1929. godini. Beograd 1930, str. 5—6.

ionizaciji, jer bi domaćinstvo od šest članova moralo dobiti agrarnom reformom najmanje pet hektara zemlje. Smatra da se i dioba posjeda mora ograničiti, a zalaže se i za komasaciju radi koncentracije čestica jednog posjeda.¹³ Ožanić prijedlozi proizlaze iz poznavanja stvarnosti. Kao urednik lista *Zadrugar*, koji je izlazio u Splitu od 1908. do 1929. i opet kasnije nakon kraćeg prekida, Ožanić u svojoj knjizi 1927. g. smatra da je udruživanje jedini put da roba dalmatinskog seljaka osvoji tržište i da se povoljno unovči te se zalaže za moderno i napredno zadrugarstvo građeno na paroli »svi za jednoga, jedan za sve«.¹⁴

¹³ Ožanić, Poljoprivredni problemi, op. cit., 30—31. Ožanić navodi slučaj jedne čestice veličine oveće sobe u Igranima kod Makarske koja je imala devet gospodara, tj. svaki 3—4 m², kao i slučaj jednog stabla rogača na Šolti na koje je bilo uknjiženo 160 vlasnika. Svaki posjednik u Dalmaciji je imao prosječno 23 čestice, a Ožanić hvali seljake Pelješca, koji su po savjetu posjednika Kalafatića sami proveli komasaciju.

¹⁴ U Dalmaciji je zadrugarstvo bilo dosta razvijeno, ali je organizacija zadru- ga, bile one Schulze-Delić, ili Reifeisenovog tipa, bila dosta slaba. (Ožanić, op. cit., 34—35).

Tablica 8.

*Potrošnja žitarica u Dalmaciji po kotarevima i oblastima i potrebna količina za cijelo stanovništvo 1927.**

u kg

Kotarevi	Žitarica	Od toga pšenice	Od toga kukuruza	Potrebna količina za cijelo stanovništvo
Benkovac	346	66	199	20,687.340
Brač	223	201	22	3,864.813
Hvar	255	243	—	5,909.370
Imotski	360	100	200	15,409.441
Knin	352	68	237	21,283.680
Preko i Biograd	262	217	30	13,606.446
Sinj	375	115	200	22,465.125
Split	261	122	122	34,205.094
Šibenik	221	109	54	15,057.835
<i>Splitska oblast</i>				152,489.143
Dubrovnik	293	163	87	14,708.893
Korčula	259	195	32	5,360.782
Makarska	266	145	65	7,121.884
Metković	394	115	175	6,789.014
<i>Dubrovačka oblast</i>				33,980.575
DALMACIJA:				186,469.716

* Podaci za potrošnju krušnih žitarica uzeti iz statistika Ministarstva poljoprivrede i voda, *Potrošnja hlebnih žita Kr. SHS*, Beograd 1928, a količina žitarica potrebna za jednu godinu izračunana je na osnovi broja stanovnika 31. III. 1931, pa je prema tome samo aproksimativna.

U vrijeme ove analize poljoprivrednog stanja u Dalmaciji bio je zaposavljen, zbog nedostatka financijskih sredstava, i prosvjetno-propagandni rad na dalmatinskom selu. Ožanić opisuje da je na prijelazu stoljeća, zahvaljujući zalaganju pokrajinskog poljoprivrednog nadzornika Ivana Krstitelja pl. Zottia, koji je 1898, i onda opet 1906. izradio opširan program za unapređenje agrara u Dalmaciji, stanje bilo bolje nego 1927. i 1928. pa je u radu »Privredna kriza i poljoprivreda« iz 1928. stavio težište upravo na ovu problematiku. I 1927. i 1928. Ožanić kritizira što je 18. prosinca 1918. zatvorena Poljoprivredna škola u Splitu, i u zgradu useljena obrtna škola, koja je »tu i danas«, čime su »žrtvovani interesi od 83% domaćega pučanstva interesima 1%, što ga iznašaju obrtnici.«¹⁵ Od škola je ostala samo ona na Glavici kod Knina i stanica u Sinju, pa je prva teškom mukom ponovno otvorena tek 6. studenog 1922. Nisu realizirani dogovori s konferencije Pokrajinske uprave u Splitu iz 1921. da se u Kninu mora osnovati ratarska, u Imotskom stočarska, u Čibači kraj Dubrovnika vrtlarska, u Blatu ili negdje drugdje vinogradarsko-voćarska škola, pri čemu bi Zavod za južne kulture u Splitu s nizom poljoprivrednih stanica bio koordinator rada u agraru. »Sve je petrificirano buđzetom« premda »malo više elastičnosti ne bi škodilo«, piše Ožanić s gorčinom,

¹⁵ Ožanić, Poljoprivredni problemi, op. cit., 50.

pa sugerira niz akcija na tome planu, a osobito održavanje tečajeva raznih vrsta i postavljanje putujućih učitelja koji će raditi u narodu. Navodi i da je i austrijskoj vlasti trebalo dulje vrijeme dok nije shvatila da »ne ide svaka kapa na svaku glavu« i da se agrar u Dalmaciji ne može uređivati naredbama i dekretima, već da treba krenuti u narod i s narodom, pogotovo stoga što u Dalmaciji postoji golema raznolikost, slaba povezanost sela i težak teren.¹⁶

Vrlo je zanimljivo oslikavanje stanja u stočarstvu.¹⁷ Ožanić piše da se u Dalmaciji obično gojilo milijun ovaca, 230.000 koza, 100.000 goveda, 8.412 mazgi, 26.963 konja i 28.268 magaradi, tj. 164.361 komad krupne i 1.230.896 grla sitne stoke, ali da se ova stoka ne može prehraniti jer dnevno treba za stotinu kilograma žive vage oko tri kilograma sijena, pa nedostaje 2.471.907 met. centi sijena. Ovaj problem se rješava izgonom stoke u Bosnu i Liku, što rezultira brojnim sukobima, ali i gladovanjem stoke i njenom prodajom u bescjenje. Izgladnjela stoka u proljeće ne može raditi dok se ne oporavi. Stoga Ožanić predlaže da se veća briga posveti pašnjacima, koje treba popraviti »makar i uz kuluk«, posaditi umjetne livade s djetelinom, jer je u Dalmaciji oko 30.000 ha pustih vinograda, jer ako se to ne učini, trebat će ograničiti broj stoke, a to bi dovelo do »poremećenja čitavog privrednog života u tim krajevima«.

3.

Knjiga »Poljoprivredni problemi Dalmacije« bila je pisana — kako je već rečeno — za Ministarski savjet i za oblasne zastupnike. Međutim, prošla je godina dana, a prilike u agraru ne samo da se nisu poboljšale već se započinje pogoršanje u većini poljoprivrednih grana, što dovodi u Dalmaciji do gladi. U radu »Privredna kriza i poljoprivreda«, koji je objavljen u Splitu, Ožanić izražava svoje duboko razočaranje što u Državnom privrednom savjetu nema dalmatinska privreda ni jednog predstavnika »... pa će se donášati zaključci, koji eventualno ne će stajati u vezi sa interesima dalmatinske poljoprivrede«, a o kojoj treba voditi mnogo računa, jer ima veliko značenje ne samo za Dalmaciju nego i za državu.¹⁸ Ožanić piše da je minuli rat pokazao što znači poljoprivreda te da je velika glad pokazala posljedice zapuštanja agrara. »Prestao je rat, prestalo je uvažavanje i pravilno ocijenjivanje trudno-ga težačkoga posla, te da to pokazuje i budžet u kojem ima premalo sredstava da se povede potrebna skrb za selo i da se osnuju škole i održe tečajevi. Harmonija između grada i sela zahtjeva da grad, obilujući sposobnom inteligencijom, poradi i na materijalnom dizanju sela, pomažući njegovo poljoprivredno prosvjetljivanje i vodeći o tome računa isto tako, kao što ga vodi

¹⁶ Op. cit., 53, 88.

¹⁷ Op. cit., 79—81. Podsijavanje livada je u Dalmaciji bilo gotovo nepoznato, a na livadama se dobivalo oko 160.000 met. centi sijena. Pašnjaci su davali oko 1.486.937 met. centi sijena, a od šuma se dobio 2.666.188 met. centi lišća za prehranu stoke.

¹⁸ Ožanić, Privredna kriza, op. cit., 1.

o uređenju vode ili bilo čega drugoga u gradu» te težište ovoga rada stavlja na obrazovni rad i traži da se u svakom kotaru osnuje škola za poljoprivredu, a ne da 120.000 težačkih gospodarstava u Dalmaciji ima svega jednu takvu školu.¹⁹

Ožanić tvrdi da »opća privredna kriza nastaje zbog poljoprivredne krize«. ²⁰ Iako je to samo djelomično točno, u Dalmaciji su se u toku 1928. počeli pokazivati negativni efekti dugotrajnog zapuštanja agrara. Dalmatinsku zagoru je te godine pogodila velika nerodica, pa je u zagrebačkom listu *Obzor* objavljen podatak da je žetva 1928. za 695 vagona manja u odnosu na 1927. a 6675 vagona manja u odnosu na 1926, koja se godina smatrala osrednjom.²¹ Dakle Dalmacija je od 11.960 vagona žita u osrednjoj 1926. pala na 5.980 vagona u 1927, a u 1928. na svega 5.285 vagona žitnog prinosa. Od ove količine žitarica trebalo je odvojiti određenu količinu za sadnju, a dio i za prehranu stoke, pa je stanovništvu ostalo oko 3.000 vagona, što je bilo nedovoljno, jer se pokazalo da je prosječna potrošnja krušnih žitarica u Dalmaciji oko 293 kg (tablica 8), pri čemu postoje znatne oscilacije od kotara do kotara. Žitarice je dakle trebalo uvoziti, i one su se uvezile sve do drugog svjetskog rata, jer se i prilikom anketiranja 102 sela u Dalmaciji 1939. godine pokazalo da ni jedno nema dovoljno hrane do nove žetve te je za prehranu 277.455 anketiranih u približno 22.119 kuća trebalo u jesen 1939. pribaviti preko *Gospodarske sloge* 3.648 vagona brašna i 2.972 vagona kukuruza.²²

U 1928. je podbacio urod i ostalih proizvoda iz kojih je dalmatinski težak izvlačio novac (buhač i višnje), a 25% veći prinos u vinu (1926. godine 4.400 vagona, 1928. godine 5.000 vagona) i maslinovom ulju (1928. godine 270 vagona) nisu mnogo značili jer im je prodajna vrijednost pod utjecajem agrarne, i osobito dugotrajne vinske krize, počela sve više opadati. Uz slabu žetvu žitarica došlo je 1928. i do lošeg uroda povrća, osobito krumpira i zeleni. Krumpira je 1928. dobiveno svega 1.190 vagona, a 1927. godine — koja se već smatrala slabom — 1.555 vagona.²³ Nerodica 1928. imala je uzrok u četveromjesečnoj suši, kada su presušile i čatrnje i pojila za stoku. Došlo je i do velikog pomora stoke, a neka mjesta su pretrpjela i veliku štetu od tuče, pa je npr. Šestanovac kod Omiša bio oštećen za 1,353.035 dinara.

U ovako teškim vremenima težaci su već bili kreditno insolventni i nisu se mogli više zaduživati.²⁴ Povjerenje u pomoć države bilo je poljuljano du-

¹⁹ Op. cit., 2 i 12—14.

²⁰ Isto, 32.

²¹ *Obzor*, 343 od 22. XII. 1928. — Crni Božić u dalmatinskoj Zagori. Nerodica i avet gladi. Autor napisao je iskazao da od 1. VII. 1928. do 30. VI. 1929. Dalmaciji nedostaje 1,132.276 kg žitarica, koje je potrebno uvesti.

²² Rudolf Bićanić, *Anketa Gospodarske sloge*, Zagreb 1940, 24.

²³ Kao bilj. 21.

²⁴ Prema anketi *Privilegirane agrarne banke u Primorskoj banovini* bilo je 1. III. 1932. zaduženo 54.859 težaka s posjedom do 10 ha, 1455 s posjedom od 10 do 30 ha, 162 s posjedom između 30 i 75 ha i 25 posjednika s posjedom iznad 75 ha. U prvoj skupini dug je iznosio 614,769.321 dinar, u drugoj 57,743.113, u trećoj 15,042.659 i u četvrtoj 15.630 dinara te je u prvoj skupini zaduženje po dužniku iznosilo 11.206 dinara. Najviše su se težaci zaduživali kod privatnika na priznanicu te je 58,57% duga imalo ovaj oblik, a u Banovini se čak 3.491 osoba bavila lihvar-

godišnjim naporima poljoprivrednih stručnjaka, a i pojedinih zastupnika, koji nisu urodili gotovo nikakvim rezultatima.²⁵

4.

Ožanićeva kritika loše agrarne politike prema Dalmaciji dovela je do njegova momentalnog umirovljenja brzojavom iz Beograda.²⁶ Međutim to nije ništa izmijenilo. Dalmatinski agrar, kao izvanredno složeni fenomen, uvijek protkan političkim i nacionalnim sukobima, nije se mogao umiriti smjenjivanjem njegova najpozitivnijeg predstavnika koji se zalagao za stalan sistematski rad, jer je »poljoprivreda zapravo 'narodni zanat', koji treba masovno raditi i koji trebaju svi znati«.²⁷ Hrana se u Dalmaciju morala dopremati, ali umjesto da se produktivno suzbijala nezaposlenost i davao posao

njem kao svojim glavnim zanimanjem. Oblik hipoteke imalo je svega 18,59% duga, na mjenicu uz žirante je podignuto 13,28% duga i na otvoreni račun kod trgovca 9,56%. Hipotekarna banka dala je kredit od 45,273.254 dinara, Privilegirana agrarna banka 20,916,283 dinara, a ostali novčani zavodi 136,250.244 dinara. Od zemljišnih zadruga težaci su dobili kredit od 38,620.173 dinara. Ukupni dug je iznosio 839.014,707 dinara, što je bila ogromna svota. Dalmacija je dakle bila prezadužena, i Benkovac, Knin, Hvar, Korčulu Split i Makarsku treba ubrojiti među najzaduženije kotareve u Hrvatskoj te je samo Lika imala veći postotak zaduženih gospodarstava Milan Komadinić, Problem seljačkih dugova, Beograd 1934, 59, 61, 63, 64, 66; Marijan Matićka, Odras privredne krize (1929—1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj. — Radovi 8, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1976, 363—4). Bilo je čak pokušaja da Zagrebačka oblasna štedionica pomogne kreditom Splitsku oblast dajući joj kredit za saniranje sinjskog, imotskog i vrgorskog polja te neretvanskog blata (Obzor, 342 od 21. XII. 1928), ali to nisu odobrile više vlasti, sprečavajući na isti način i međusobno pomaganje i suradnju između Splitske i Dubrovačke oblasti. Postojala je u Kraljevini SHS za svaku oblast posebna direkcija za poljoprivredni kredit, koja je trebala vršiti transmisijsku ulogu od Ministarstva poljoprivrede i voda do javnih radova, ali ovaj sistem se do proglašenja šestosiječanjske diktature nije uhodao (Obzor, 343 od 22. XII. 1928 — Rad direkcije za poljoprivredni kredit).

²⁵ Ožanić je neprestano isticao nerazmjer u skrbi države za podizanje poljoprivrede u odnosu na druge grane i traži da se to izmijeni, jer su »... nadošle nove društvene potrebe na selu...«, prekinule patrijarhalnost u načinu življenja, ali nije prekinuta patrijarhalnost u načinu rada u poljoprivredi«, a to se može izmijeniti samo uz pomoć države i uz suradnju njenih obrazovnih institucija (Ožanić, Privredna kriza, op. cit., 2). I Ivo Baljkas, komunistički zastupnik, objavljivao je u Borbi niz članaka o dalmatinskom agraru, a u kritikama pokrajinskog Težackog saveza i Smodlakinog rada mogu se nazreti teški sukobi oko uređenja agrarnog pitanja u Dalmaciji.

²⁶ Ožanić, Poljoprivreda Dalmacije u prošlosti, Split 1955, str. 8.

²⁷ Isti, Privredna kriza, op. cit., 10. Ožanić je očito bio inspiriran ne samo francuskim fiziokratima već i Charlesom Fourierom i drugim socijalistima utopistima (Charles Fourier, Civilizacija i novi socijetarni svijet, Zagreb 1980, 169—170).

preko javnih radova zimi, kada je narodu pomoć najpotrebnija, hrana se dijelila pristrano i stranački, izazivajući veliko negodovanje oštećenog naroda.

U 1929. je postalo jasno da se moraju poduzeti mjere za uređenje prilika u agraru. Ministar poljoprivrede u Prvoj vladi generala Živkovića dr. Oto Frangeš, agronom, koji je škole završio u Beču i Leipzigu, izradio je na osnovi elaborata oblasnih povjerenika — uzimajući pritom u znatnoj mjeri u obzir i radove Stanka Ožanića — u proljeće 1929. Nacrt zakona za unapređenje poljoprivrede. Ovaj nacrt je i usvojen kao Zakon 6. rujna 1929. i on je značio jednu novu kvalitetu rada u poljoprivredi, slijedeći upravo ono što je predlagao Stanko Ožanić. Bilj su predviđeni za svaki kotar agronom, veterinar i šumar. Trebalo je organizirati rasadnike i uzorna poljoprivredna dobra, uz održavanje tečajeva u narodu. Melioracije su također postale obavezne.²⁸

Prvi put su se pored statistike obrađenih površina u 1929. počele voditi i detaljne statistike o prinosima, koji su bili najistinitiji i najbolji pokazatelji stvarnog stanja u agraru određenog kotara i područja.²⁹ Ove statistike pružale su mogućnost interveniranja na područjima gdje je to bilo potrebno.

Nakon deset godina čekanja objavljen je 19. listopada 1930. i Zakon o likvidaciji agrarnih odnosa na području ranije pokrajine Dalmacije, izdan za ministrovanja dr. Stanka Šibenika, koji je već 1926. bio ministar agrarne reforme iz SHS. Ovaj je Zakon — ma kako bio kompliciran zbog složenih posjedovnih odnosa u Dalmaciji — prvi put omogućio težacima, kolonima, livelima, kmetovima i ostalima da steknu puno vlasništvo nad zemljom koju obrađuju, što je rezultiralo boljom obradom tla, nastojanjima oko većih žetvenih prinosa i sadnjom pogodnijih poljoprivrednih kultura.

5.

U čitavom međuratnom razdoblju Dalmacija je jedna historijska i privredna cjelina bila samo 1923, kada su joj se vratili krajevi koji su bili pod okupacijom Italije, osim Zadra, Lastova i Palagruže. Već 1924. ona je umjetno podijeljena na Splitsku i Dubrovačku oblast, i ova konstrukcija postoji do jeseni 1929. godine, ali je Stanko Ožanić, koji je od 1898. do 1928. radio u sjevernoj, srednjoj i južnoj Dalmaciji kao visoki poljoprivredni stručnjak ne priznaje te je zbog svojih prijedloga iz 1927. i 1928. od vlade penzioniran. Na-

²⁸ *Službene novine*, 221 od 21. IX. 1929; Narodna odbrana, 31 od 3. VII. i 37 od 14. IX. 1929.

²⁹ Na osnovi ove poboljšane statistike Ministarstva poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije izrađene su tablice 3. do 6. ove radnje. U statistici se donose podaci za banovine. Međutim Primorska banovina ne podudara se s područjem Dalmacije, a dubrovački i korčulanski kotar nalazili su se u Zetskoj banovini. Pored toga ove su banovine formirane tek Zakonom od 25. listopada 1929. i kroz cijelu 1929. djelovale su Splitska i Dubrovačka oblast pod upravom komesara, budući da su skupštine i samoupravni organi ukinuti u siječnju 1929. nakon uvođenja šestosiječanjske diktature.

ime, Ožanić je na osnovi konkretizacije postojećeg stanja izradio prijedloge za sanaciju i razvoj agrara u čitavoj Dalmaciji, koristeći se i saznanjima drugih stručnjaka i naroda, a vlada suočena s istinom o prilikama u poljoprivredi Dalmacije htjela je spomenutim penzioniranjem odgoditi radikalno rješenje ovog pitanja. Treba svakako istaknuti da u svojim prijedlozima Ožanić nije vodio računa o turizmu, industriji i obrtu, tj. o drugim razvojnim mogućnostima Dalmacije te da je u osnovi moderni fiziokrat socijalističkog tipa.

U svakom slučaju Ožanićevim penzioniranjem 1928. završava jedno i započinje drugo razdoblje u razvoju dalmatinskog agrara, kada centralna vlada u Beogradu mora posegnuti za Ožanićevim knjigama i njegovim iskustvom i započeti s razvojnom politikom i prestrukturiranjem dalmatinske privrede, a o naslovnoj temi ovog rada mogla bi se napisati čitava knjiga.³⁰

Zusammenfassung

LAGE UND PROBLEME DER LANDWIRTSCHAFT UND DER LÄNDLICHEN BEVÖLKERUNG IN DALMATIEN IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT (1927—29)

Mira Kolar-Dimitrijević

Achtzig Prozent der Bevölkerung in Dalmatien, in einigen Bezirken (Imotski, Benkovac) auch 94%, lebte in der Mitte der Zwischenkriegszeit von der Landwirtschaft. Um die Landwirtschaft in Dalmatien, das von 1924 bis 1929 in die Region von Split und die von Dubrovnik geteilt war, kümmerte sich bis zum Jahre 1928 praktisch niemand, und erst die unfruchtbaren Jahre, begleitet von Hungersnöten, sowie die Publikationen von Stanko Ožanić lenkten die Aufmerksamkeit auf diesen Wirtschaftszweig.

Ožanić (geb. 1870 in Vranovina bei Topusko, gest. 1944 in Split) war von 1898 bis 1928 in Dalmatien als Fachmann für Landwirtschaftsfragen tätig und kannte somit die Entwicklung der Geschichte sowie die Landwirtschaft in dieser Region sehr gut. Aufgrund der Erfahrungen, die schon die österreichischen Behörden gesammelt hatten, aber mehr noch unter dem Einfluß der direkten Konfrontation mit den schwierigen Problemen in der Landwirtschaft in der zwanziger Jahren hat Ožanić in den Jahren 1923, 1927 und 1928 Vorschläge für die Sanierung und Förderung der Landwirtschaft ausgearbeitet, jeder neue schärfer und kritischer als der vorangegangene, und in jedem verlangte er die direkte Arbeit der Agrarfachleute im Volk sowie die Gründung von Landwirtschaftsschulen und -kursen.

Diese Arbeiten von Ožanić sind hervorragende Studien über die Landwirtschaft in Dalmatien, die durch Einzelmaßnahmen nicht geändert werden konnte. Die Studien werden auszugsweise auch heute noch als Fachliteratur von den Stu-

³⁰ Zbog šturog prostora nije u ovom radu navedeno mnogo vrijednih stručnih i znanstvenih napisa niti su spomenuti svi autori koji su se bavili agrarom Dalmacije. Iz istog razloga nisu u zadovoljavajućoj mjeri, odnosno gotovo uopće nisu analizirane ni priložene tablice, ali smatram da će one korisniku biti korisne i u ovakvoj formi te da će poslužiti za dalja proširena istraživanja.

denten der landwirtschaftlichen Fakultät in Zagreb benutzt. Der Wert dieser synthetisierenden Arbeiten ist vor allem darin zu sehen, daß trotz mangelnder Bereitschaft der Staatsorgane, die Ožanić in Pension schickten, seine Vorschläge in breiten Ausmaßen in das Gesetz für die Förderung der Landwirtschaft aus dem Jahr 1929 eingebaut wurden, und daß Ožanićs Schlußfolgerungen durch die Statistik, die das Landwirtschaftsministerium im Jahre 1929 zu führen begann über die landwirtschaftlich genutzten Flächen und die Ernteerträge bzw. ein Jahr davor über den Getreideverbrauch bestätigt wurden, sowie in der Tatsache, daß man 1930 endlich die seit zehn Jahren fällige Landwirtschaftsreform durchzuführen begann.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalžite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.